

Nezabýval se ještě nikdy myšlenkami na tohoto člověka, který byl u nich zaměstnán; teď viděl jeho ostrý pytlácký obličej s tmavými, myslivecky lživými očima a vzpomněl si také náhle na jediný případ, kdy ho slyšel mluvit; bylo to po vstupu do staré školy, kterého se nikdo jiný neodvážil, a byla to slova: „Přišel jsem z jednoho divadla do druhého; vrátit se, to je právě těžké.“ Homo sáhl rychle po pistoli, ale v témž okamžiku muž Leny Marie Lenziové zmizel a temnota vůkol byla úplná. Tápal směrem k východu. Grigia se držela jeho šatů. Ale přesvědčil se ihned, že skála, kterou byl zavalen, byla daleko těžší, než stačily jeho síly, aby jí pohnul; teď také věděl, proč jim muž poskytl tolik času, potřeboval ho sám, aby si promyslí svůj plán a přinesl si kmen stromu jako páku.

Grigia ležela u kamene na kolenou a zuřila; bylo to protivné a marné. Přísahala, že nikdy neudělala nic nesprávného a že již nikdy nic nesprávného neudělá, současně kvičela jako prase a rozbíhala se nesmyslně proti skále jako splašný kůň. Homo nakonec cítil, že je to vlastně zcela přírodní řád, ale ani on, vzdělaný člověk, nemohl zpočátku naprosto uvěřit, že se vskurtku stalo něco nezměnitelného, opřel se o stěnu a poslouchal Grigii s rukama v kapsách. Později poznal svůj osud; jako ve snách jej cítil ještě jednou se snažet na sebe, po dny, týdny a měsíce, jak právě musí započít spánek, který potrvá velmi dlouho. Objal něžně Grigiu a odtáhl ji. Leh si vedle ní a čekal na něco. Dříve by si byl snad myslel, že láska se ženou v takovém vězení, ze kterého není úniku, je asi ostrá jako kousnutí, ale vůbec zapomněl myslet na Grigiu. Unikla mu nebo on jí, i když ještě cítil její rameno; jeho celý život mu právě unikl tak daleko, že tu o něm ještě věděl, ale nemohl naň již položit ruku. Nepohnuli se celé hodiny, snad uplynuly dny a noci, hlad a žízeň byly za nimi jako vzrušující kus cesty, slábli stále více, stávali se lehčími a uzavřenějšími; dřímali širá moře a bděli malé ostrůvky. Jednou se náhle probral úplně jasně ze spaní do takového malého bdění; Grigia byla pryč; něco mu bezpečně řeklo, že se to stalo právě teď. Usmál se a rozhlížel se; tu objevil i on slabou úzkou zář. Připlazil se trochu blíž, hlouběji do štol — dívali se vždycky na opačnou stranu. Tu rozpoznal úzkou štěrbinu, která vedla pravděpodobně stranou ven. Grigia měla drobné údy, ale snad i on by se tu mohl s vynaložením velké ho úsilí protlačit. Byl to východ. Ale snad byl již v této chvíli příliš slabý, aby se vrátil do života, nechť, nebo se ho zmocnily mdloby.

V tutéž hodinu dal, poněvadž nahlédli bezúspěšnost všf námahy a marnost tohoto podniku, Mozart Amadeo Hoffingott dole rozkazy k zastavení práce.

PŘELOŽIL MILOŠ JURKO

**Kdo neočekává milion čtenářů,
ten by neměl napsat ani řádku.**

J. W. GOETHE

Německé a rakouské

Rakouská literatura, hudba, rakouské výtvarnictví — nejsou to součásti »celoněmecké« kultury?

Před dvaceti lety se na tuto otázku odpovědalo mnohdy kladně. Dokonce básník Anton Wildgans, který proti pangermanismu razil pojem »rakouského člověka«, hovořil ještě v roce 1930 ve vyznání,¹ namířeném proti připojení k Německu, o »konciliantním, světoobčanském a evropském německém« Rakoušánů. Rakouské národní uvědomění zrálo teprve v letech těsně před »Anschlusssem« a za německé okupace. Procitlo při hořkém poznání, že připojení přineslo cizovládu. Byl to rakouský marxista dr. Alfred Klahr, který již v letech 1936/37 vědecky dokázal existenci a schopnost vývoje samostatného rakouského národa a tím také osobitého rakouského kulturního společenství lišícího se od německého. Toto společenství se vytvořilo během asi jednoho století.

Dnes je již nesporné, co Alfred Klahr před dvaceti lety stanovil, totiž

»že spisovatele jako Grillparzra, Lenaua, Raimunda, Nestroje, Kürbergra, Anzengrubra, Schönherra, Wildgansa, Karla Krause, právě tak jako genie hudby Haydna, Mozarta, Schuberta, Strausse a Brucknera nebo mistry výtvarných umění jako Makarta, Defregera, Waldmüllera, Egger-Lienze si lze myslet jen na rakouské půdě a že neztělesňují žádnou jinou svěbytnost národního charakteru než právě rakouskou.«²

Zcela určité duchovní proudy rozhodovaly při vytváření rakouské kultury: od idealistické filosofie Machovy po důsledný materialismus velkého fysika Boltzmana, od imperialisty Friedjunga po známou bojovnici za mír Bertu von Sutinerovou.³ Určující jsou také povahové rysy Rakoušanů, na něž již v roce 1893 poukázal Bedřich Engels v dopise vůdci socialistů Victoru Adlerovi, když zdůraznil »veselý, vznětlivý temperament, zatížený šťastným smíšením keltsko-germánsko-slovenské rasy s převahou německého elementu«.

¹ Anton Wildgans: Řeč o Rakousku (Rede über Oesterreich), Vídeň, Spalderverlag 1930.

² Alfred Klahr, člen ÚV Komunistické strany Rakouska, zavražděn v koncentračním táboře. Jeho práce o rakouském národě vyšly v ilegálním teoretickém časopise KS Rakouska »Cesta a cíl« (Weg und Ziel), nově vydané v »Komunisté v boji za nezávislost Rakouska« (Die Kommunisten im Kampf für die Unabhängigkeit Oesterreichs), Vídeň, Sternverlag 1956.

³ Souhrn v »Duchovní proudy v Rakousku 1867—1918« (Geistige Strömungen in Oesterreich 1867—1918) od Alberta Fuchse. Vídeň, Globusverlag 1946.

Moderní rakouská literatura

Nástin pro čtenáře
Světové literatury

Malá exkurse do minulosti

Když v roce 1870 nazvali nejvýznamnějšího rakouského klasika Franze Grillparzra »německým básníkem«, odpověděl: »Nejsem Němec, nýbrž Rakušan, a především Vídeňák.« Ten výrok není náhodný. Podobných Grillparzrů i jiných rakouských básníků je více. Rozlišení rakouské a německé kultury se již dovršilo, i když dosud nepřšlo konečně do povědomí společnosti.

Jak a kdy se tak stalo? Zde jen několik poukazů na důležitá hlediska. Nejprve tu je po dlouhá staletí působící vliv byzantských, slovanských, italských a španělských kulturních prvků na habsburskou říši, především na její centrum Vídeň. Byl mnohem intenzivnější než v Německu. V této tradici tkví hlubokými kořeny společenská kultura Rakouska. Na rozdíl od výmarské klasiky, která stojí literárně nesporně výše a určovala vývoj rakouské literatury, vytvořila rakouská klasika mnohem *unIVERSálnější umění*, souzvuč básnictví, hudby, malířství a architektury. Rozhodujícím bodem obratu, v němž se obě kultury oddělily, bylo ztroskotání měštácké revoluce 1848 a tím ztroskotání německé národní jednoty na demokracické základy. Rakouská buržoazie dala

přednost odtržení od Německa, aby mohla ostatní národy říše dále ovládat a vykořisťovat. Boj mezi velkoněmeckými a velkorakouskými tendencemi uvnitř vládnoucích tříd Rakouska ovšem pokračoval a po desítiletí se živě obrazil v dílech rakouské literatury a ve vlivu německé literatury na ni.

Pohlédneme-li zpět na tento vývoj, vystoupí ihned další významný rozdíl mezi rakouskou a německou literární tvorbou: *prvek souzítí s jinými národy* říše, a tudíž mnohem dalekosáhlejší porozumění pro podstatu jiného národa, lepší schopnost psychologického včtění a lidského porozumění. Ne náhodou obsahuje dílo největšího rakouského klasika Franze GRILLPARZRA (1791—1872) témata z oblasti tolika národů: od legendy »Pramátí« (Ahnfrau) rodu Zdenka z Borovina přes hry v duchu španělského calderonovského divadla až k dramatu maďar-ského palatina Bank-Bana, od boje Habsburka proti Přemyslu Otakarovi k Libuši, kde básník ústy české bájně postavy věští příchod nového věku, v němž všichni slouží celku a jsou celkem obohacováni.

Největší revoluční básník Rakouska Nikolaus LENAU (1802—50) opěvuje ve svém nejslavnějším eposu »Albigenští« kacířské

Pracovna
Franze
Grillparzra

To vše v ní nalezneme, počínaje klasikem sociální satiry Joh. NESTROYEM (1801—62) přes mistra realistického selského dramatu Ludvíka ANZENGRUBRA (1839—89) a svěží domácí poesii štyrského rodáka Petra ROSEGGERA (1843—1918) až k svéráznému humoristovi starého Rakouska RODA-RODOVI.

Svítání nebo soumrak?
(Básníci světobolu)

Proti všemu kladnému stojí však nesporné slabosti, souvisící se sociálním a politickým vývojem, s úpadkem habsburské říše. Tento vývoj vynesl na zlomu století na přetřes otázky, které žádaly od měštáckých a maloměštáckých literátů jasné rozhodnutí pro nebo proti osvobozeneckému boji národů, pro nebo proti sociálnímu pokroku. Většina jich odpověděla útekem z reality, resignací. Tak zrodilo Rakousko až do doby první republiky básníky a dramatiky zcela zvláštního druhu. Často byli nazýváni *básníky světobolu*, »Aktivnější blížícího se zániku jejich světa.« Aktivista rakouské moderny« Hermann BAHR (1869—1934) hovoří snad za všechny představitel této epochy, praví-li o sobě:

»Rakousko bylo pro mne tak úchvatně krásné, že jsem soumrakem večerního světla po dvacet let pokládal za svítání a úsměvně umírání za posvátné jaro.«

Toto básnictví a dramatická tvorba opepínají první tři desetiletí našeho století. Náležejí sem lyrík a dramatik Hugo von HOFFMANNSTHAL (1869—1934), jehož středověká legendární hra o životě a umírání bo-

hemia von Ebner-Eschenbachová (1830—1916), šlechtična se silným protišlechtickým zaměřením, čerpá ze života českého, maďarského a polského lidu (román slůžky »Boženak«; Leopold von Sacher-Masoch (1836 až 1895) hlásící se k ukrajinské národnosti, nepodobitel realského umění Turgeněvova, čerpá látku ze života obyvatel Halice (»Blázen Firlejowka« — Der Narr Firlejowka), podobně též vynikající romanopisec Karel Emil Franzos (1848—1904) strhujícím líčením selských bouří v Halici »Černý kříž v poli« (Das schwarze Kreuz im Acker) a »Povstání ve Volovci« (Aufstand in Wolowce — obě díla nově ve Vídni 1946); tématem mladochovradětského Leopolda Komperta (1822—86) je život českých a maďarských sedláků a české nebo maďarské ghetto; v moravském púde a moravském lidu tkví kořeny Jakob Julius David (1859—1906) — »Vranovický mlýn neboli Osud Hanky Dvořákové« (Mühle von Vranovice oder Das Schicksal der Hanka Dvořáková) aj. Cenné přínosy k pochopení této epochy přináší Paul Reimann: »Realistické pojetí umění«. Oddíl Rakouská literatura.

Franz Grillparzer

vzbuřence proti papežství a feudálnímu řádu jako předchůdce husitů. A v Janu Žižkově oslavuje osvobozovací boj Čechů:

*Žižka těší zarmoucené,
ve svém voji pozůstalé:
Bratři, přišel den mé smrti;
v činech však budem žít dále.*

*Vždyť až vzejdou příští časy,
těm, kdož za věru se bíli,
vzkličí z kališnických hrobů
útěcha i čerstvé síly.*

Otázky mnohonárodního státu Rakousko-Uherska — národnosti i sociální — tvoří velký podíl tematiky nejvýznamnějších rakouských spisovatelů 19. století.⁴ Další obecný rys rakouské literatury — jak to trefně formuluje Ernst Fischer — je »vyvločení křečovitosti«.

»Je to v nelepším smyslu nevázaná literatura, která poskytlá neobyčejně mnoho místa vtípu, bezohlednosti, listému ironickému zaměření proti všemu natouklému, nadutému.«

Johann Nepomuk Nestroy

hatce »Kókolí« (Jedermann), inscenovaná Maxem Reinhardtem, se stala základem známého Salcburského festivalu a dodnes tvoří jednu z jeho stálých součástí; básník-lékař a romanopisec Arthur SCHNITZLER (1862—1931), »rakouský Flaubert a Maupassant«, Schnitzler rozeznává ve svých hrách (»Milkování« [Liebele], »Kolotoč« [Reigen], »Profesor Bernhardí«), v románě »Cesta do volnosti« (Der Weg ins Freie) a v novele »Umrání« (Sterben) molovou tóninu vídeňské melancholie a něhy, ale také pronikavé tóny současných společenských konfliktů.

Lidu zvlášť blízcí básníci této epochy jsou Anton WILDGANS (1881—1932) s dramaty »Chudoba« (Armut), »Láska« (Liebe) a silně sociálně zabarveným eposem z první světové války »Kirbisch«; Karel SCHÖNHERR (1867—1943) s »Paní Suitnerovou« (Frau Suitner), »Dětskou tragedií« (Kindertragödie), »Jídášem z Tyrol« (Judas von Tirol), »Vírou a domovem« (Glaube und Heimat) a s »Děblici« (Weibsteufel).

Největší rakouskou básnickou postavou 20. století je Karel KRAUS (1860—1935), autor monumentálního dramatu světové války »Poslední dny lidstva« (Die letzten Tage der Menschheit) — kongeniálně přeloženého do češtiny v roce 1924 Janem Münzerem. Krause nelze zařadit do žádné příhrádky

dějin literatury. Je to žhoucí, fanatický kritik všech výtělekú měšťácké společnosti, její dvoji morálky a jejího tisku, strhující žalobce války, kterou rozpoutala. Ve všech dílech (jmenujme jen »Zánik světa černou magií«, 1910 [Untergang der Welt durch schwarze Magie], »Soud světa«, 1918 [Weltgericht], »Demolovaná literatura«, 1905 [Die demolierte Literatur], »Neúplatní«, 1927 [Die Unbestechlichen]) se projevuje síla výrazu, jež ho řadí mezi největší tehdejší genie německého jazyka. Jako filosofický idealista a anarchistický individualista nemohl však Kraus rozpoznat sociální kořeny zla, které tak vášnivě káral. Nakonec tedy resignoval. Řekl prý: »Na Hitlera mi už nic nenapadá.« Odmíchl se zcela, když se ve třetí říši stala skutečností ona krutá apokalypsa, kterou básník po celý život varovně předpovídal.

Ušlechtilý Stefan ZWEIG (1881—1943), přítel Romaina Rollanda a Maxima Gorkého, dokázal již v roce 1915—16 dramatem »Jeremiaš«, žalujícím na válku, upřímně pacifistické smýšlení. Jasnou živou nazývá období mezi válkami, v němž působil ještě Karel

Hermann Bahr

Při znovuzřízení nezávislého státu se zdálo, že se vpravdě rysuje rozmach národně uvědomělé literatury a umění. Reprézentanti Goebbelsovy »říšské komory pro písemnictví« zmizeli z obzoru. Zdálo se, že jejich čas navždy pominul. Zdálo se, že se chystá renesance rakouské kultury. Nestroy a Raimund, Mozart a Beethoven, Bahr a Schnitzler začali opět převládat na repertoáru divadel a oper. Básníci a spisovatelé úrovně Franze Theodora Czokora, Alexandraernet-Holenia, Adelberta Muhra, Ernsta Lothara, Johanna Maria Simmla — jmenujeme jen některé — se hlásili k protifašistickému hnutí: slovem i dílem.

Úřední Červeno-bílo-červená kniha hlásala hrdinství komunistických vlastenců a svědčila o tom, že oni to byli, kdo po tisících obětovávají život za svobodu a nezávislost Rakouska. Vypisovaly se státní ceny za protifašistické a protiválečné romány. Mocnou odezvu měla historická díla zaměřená na velkoněmeckému pojetí dějin, založená na národně rakouských hlediscích, jako »Dějiny Rakouska« komunistky Evy PRIESTEROVÉ nebo »Rakouské dějiny« katolika prof. Josefa REITRA.

Hugo von Hofmannsthal

Kraus, Wildgans, Bahr a Schönherr, »agonii míru«. Ale také tento poslední rytíř rakouského měšťáckého humanismu nakonec resignoval. Jeho poslední dílo »Včerejší svět« (Die Welt von Gestern) je rozloučením se starým měšťáckým světem, k němuž Zweig stále ještě inul, ačkoli si jasně uvědomoval, že je nenávratně ztracen...

Krátké jaro národní renesance

Psal se červen 1945. Ve Vidni bylo všechno ještě v troskách a popelu. Panoval zmatek, a hlad po chlebu se zdál být silnějším než hlad po duchu. Byli to komunisté, kteří pozvedli hlas za duchovní obrodu Rakouska a ze všech sil se o toto dílo přičiňovali. K shromážděným spisovatelům a básníkům řekl tehdy v provolání Ernst Fischer, státní sekretář provizorní vlády:

»Chceme, aby se rakouské literatuře vrátil starý lesk, ale vedle toho je potřebí jednoho: víc charakternosti než dosud, víc pevnosti než dosud, víc bojovnosti než dosud! Ne již staré rakouské bolestinství, staré fnukání nýbrž pevná vůle obhájit jenné, vzletné rakouské dědictví proti každému pokusu barbarského nájezdu.«⁴

⁴ Ernst Fischer, Rok osvobození (Das Jahr der Befreiung), Vídeň, Sternverlag 1946.

Arthur Schnitzler

Kratičké však bylo trvání národního obrození. S konsolidací moci kapitálu dolehl mráz reakce na sotva rozvířené květy demokracie. Ve vleku jednostranné západní orientace buržoazie a s pomocí socialistické strany bylo Rakousko začleněno do studené války proti Východu. Rakouská literatura žila v posledním desetiletí pod tlakem a následky tohoto neblahého vývoje. Výsledkem: zásadní duchovní obnova Rakouska byla znemožněna.

Pod heslem tzv. »obraný svobodného světa« se uskutečnilo to, co by si v letech 1945—47 nikdo ani v nejhorších snech nebyl pomyslel: duchovní hrobaři Rakouska z let 1933—38, rasisté a propagandisté »Kryve a Půdy« Bruno Brehm, Mirko Jelusich, Josef Nadler a jiní podobní se objevují opět v kulturním životě země, jako by se nebylo nic stalo. Hysteričtí kazatelé křížáckého tažení, jak je kolem sebe shromažďuje americký časopis »Monat« a jeho rakouská odnož »Forum«, pokoušejí se udávat notu. Pokrokoví spisovatelé jako Ernst Fischer a Bruno Frei byli těmito kruhy vytlačeni z PEN-klubu. Došlo k pokusům o vydírání spisovatelů,

herců a umělců, aby byli přinuceni zanechat spolupráce s pokrokovým »Novým divadlem Scala« (Neues Theater in der Scala) nebo v »Ruské hodině« (Russische Stunde) vídeňského rozhlasu. Nakonec došlo k tomu, že Scala, jejíž inscenace Moliéra, Gorkého, Rollanda a Shakespeara byly v mezinárodním tisku velebeny jako mistrovské výkony, byla dobře organizovaným bojokotem a násilnými zásahy donucena zavřít. V této atmosféře bylo dokonce Felsensteinovo filmové zpracování Fidelia dáno do klatby... Bylo by ovšem mylné ztotožňovat rakouskou literaturu a její představitelé s touto temnou činností. Bez ohledu na zesílený tlak dolaru vznikla četná kladná, dodnes platná díla rakouských romanopisců, novelistů, básníků. Mnohý mladý talent odolal lákadlům a pokusům o zglajchšaltování. Svědčí to o životní síle rakouské literatury, o neodvratnosti dalšího rozvoje národního uvědomění, jak se to také vskutku projevilo po státní smlouvě a vyhlášení trvalé neutrality Rakouska.

Prorok nebývá slyšen ve vlasti

To je zkušenost, která tragickým způsobem platí o nejvýznamnějších rakouských spisovatelích moderny. Kde jinde se může stát, aby básníci nejvíce vynikající národním svérázem a specificky národní tematikou našli ve vlastní zemi tak málo pozornosti, že jejich díla musí být vydávána vesměs v cizině? Tak je to se sebranými spisy Karla Krause, které vycházejí v Mnichově. Na francouzských univerzitách se vášnivě diskutuje o románech Rakušana Hermannova Brocha, jehož díla vůbec nevycházejí ve vlasti nýbrž ve Švýcarech. Ve Francii — nikoliv v Rakousku — je vysoce hodnoceno dílo Roberta Musila.

Hermann BROCH (1886—1951) vykreslil v trilogii »Náměsíční« obzvláště v její druhé části (Die Schlafwandler) vzrušující obraz morálního a politického rozkladu Německa od založení říše Bismarckem. Při veškerém realismu líčení zániku ideálních »německých hodnot«, kdysi evropskou

Karel Kraus

buržoazií vysoce ceněných, jenž dosáhl dna za třetí říše, je pro Brochovu tvorbu příznačný symbolismus, často mysticky zbarvený. Zřetelně vystupuje v románě »Pokusitel« (Der Versucher). Děj se odehrává v odlehlejších alpských městečkách, kam vnikne přivandrovalý psychopat, aby si tu zahrál na osvoboditele lidu a samozvaného hysterika. Broch sice nechá masovou hysterii rozpoutanou tímto miniaturním Hitlerem opadat, příchod lepšího zřízení je zde však jen neurčitě naznačen. Okresní lékař, který příběh vypráví a v jehož postavě lze vtušit básníka samého, účtuje v samomluvách s vlastním únikem do neskutečna a sám sebe označuje za utečence vědy, který neprávem pochyboval o její moci. Broch končí humanistickým vyznáním víry v člověka, život a přírodu a odsuzuje odklon od života společnosti, únik do poustevny čistého individualismu.

Pěvci a kritikové starého Rakouska

Jestliže Brochovo básnictví tkví v říši humanistické filosofie a díla básníků světobolu od Bahra k Hoffmannsthalovi se víceméně loučila se zanikající monarchií, jsou díla Josefa Rotha a Roberta Musila v podstatě věcně a kritické rozborly zanikajícího starého Rakouska. Oba bychom mohli nazvat uvědomělými pěvci a kritiky tohoto zániku. Jsou to rakouští vlastenci, humanisté a profitašisté. Nesporně rozpoznávají neodvratnost zániku habsburské monarchie a jsou v tomto smyslu neuprosnými realisty a kritiky, ba šířivými posměváčky k smrti odsouzeného a smrti poznamenaného světa. Na druhé straně jsou však s ním tak hluboce spjatí, že se od něho nedovedou odtrhnout a jsou plni skepse vůči novému. Josef ROTH (1894—1939) to nezastřeně vyslovil v nedávno vydaných konfesích:

»Vše, co se u nás na severu a na východě od chvíle znovuoživení (minulý rok přeratu 1918. L. G.) událo, posílilo jen naši skepsi... Nám, kteří jsme byli takřka bezprostředně od studia třicetileté války zataženi do války světové, dnes připadá, jako

Hermann Broch

Josef Roth

by třicetiletá válka v Německu nikdy neprestala. Nemůžeme uvěřit, že se ještě někde může vyskytovat trvalý mír, že ještě někde může žít velká kulturní tradice Evropy...⁶

Roth zemřel právě tak jako Musil bez povšimnutí v emigraci. Jeho tvorba se vyznačuje zhuštěným podáním. Vedle historických románů (»100 dní«, 1936 [Die 100 Tage]) a vylíčení východních oblastí bývalé monarchie (»Job«, 1930 [Hiob]), »Barabáš, duch této země«, 1935 [Barabas, der Geist dieser Erde]) především dvě díla založila jeho slávu. »Pochod Radeckého« 1934 (Radetzky-marsch) a »Kapucinská hrobka« 1938 (Kapuzinergruft). V »Pochodu Radeckého« probíhá vnější děj ve světě c. k. okresních hejtmanů a důstojníků. Dojímá zde jemně císelované vykreslení postav a přiblížení ovzduší habsburské říše. Také v »Kapucinské hrobce« straší, blýská a uchvacuje motiv, jehož se Roth nemůže zbýt — vědomého pochodování do zánubý. Zde je to zánik Vídne a první republiky s novými společenskými typy meziválečného období, peněžní aristokracií a hochštaplery s »tragickou, protože vždy neopětovanou láskou korunních zemí k Vídni« a konečně poslední noc Rakouska po německém obsazení 13. března 1938.

Robert MUSIL (1880—1945) pracoval po celý život na jediném monumentálním díle, na románu »Muž bez vlastnosti« (Der Mann ohne Eigenschaft). Ostatní díla sloužila spíše vnitřnímu usebrání k přípravě na toto nikdy nedokončené životní dílo.⁷ Když v roce 1932 vyšel první svazek díla, byl pro celé založení a způsob podání přirovnáván k Joyceovu »Odyseovi«. Thomas Mann jej nazval básnickým činem, jehož výjimečnost a pronikavý význam je pro vývoj a zdüchovění německého románu nepochybný. Dílo se těžce čte. Není to totiž román v moderním slova smyslu, spíše předivo filosofických úvah, aforismů, satiry a sociální kritiky.

⁶ »Konfese« (Konfession) v souborném vydání díla Josefa Rotha, Klepenheuer und Witsch, Kolín nad Rýnem, 1956.

⁷ Po Musilově smrti vydáno neúplně vdovou po básníkovi a Adolifem Erišem v rámci souborného vydání díla Roberta Musila v nakl. Rowohlt, Hamburk.

⁸ Robert Musil, Tři ženy (Drei Frauen), Ro-Ro-Bücher 1954.

Robert Musil

Přesto převyšuje většinu ostatních pokusů vylíčit duchovní rozplození vládnoucích tříd monarchie těsně před válkou v letech 1911—14. Děj se odehrává v Kakanii (odvozeno od c. k.) a sleduje přípravu k sedmdesátému jubileu panování Františka Josefa I. — akce, zahájená tajně v ostré konkurenci s jinou, arii jen domnělou akcí, totiž s přípravami třicetiletého jubilea panování Viléma II. (tzv. »paralelní akce«). Bezbarví lidé a lemuři dvorní klíčky, byrokracie a horních deseti tisíc se tu demaskují slovy a činy. Ne náhodou spiritus rector černobílé paralelní akce je — Průšák, pán koncernu, koloniální expert (!). Hrdinou je však »muž bez vlastnosti«, bez životního cíle a obsahu. Je to satira zahrnující všechny stránky života, břítkosti se mimo to vyrovnavající takovému Swiftovi. Tak například když Musil zapřísahá čtenáře, aby za nic na světě na kapitalisty nehleděl zle:

»Nehleď na velmi vyvinutý rodinný smysl, spočívající vnitřní rozumnost je-ích života v peněžích, a to je

rozumnost s velmi zdravými zuby a zdravým žaludkem. Oni všichni byli přesvědčeni, že svět by býval mnohem lepší, kdyby byl ponechán prostě volné hře nabídky a poptávky místo obrněným lodím, bajonetům, majestátům a diplomátům, kteří se nevyznají v hospodářství. Jen proto, že svět je, jaký je... byli ti poslední, kdo s tím nepočítal a nevyužil mocné výhod, které skýtají veřejnému blahu ozbrojená celní jednání a vojska vyslaná proti stávkujícím dělníkům.«

Heimto DODERER (nar. 1895), nositel Státní ceny za literaturu 1958, vytvořil v neméně obrovitím, jako u Musila stem úvah prostoupením románovým dile »Zadní točité schodiště neboli: Melzer a hlubiny roků« (Die Strudelhofstige oder: Melzer und die Tiefe der Jahre, Vídeň 1953) jistý druh dějin vývoje duchovního rozplození rakouské inteligence a maloměstáctva. Dělnická třída je tu přitom odsunuta na nejzazší okraj, většinou chybí vůbec. Typické pro Dodererův způsob podání je zapojení proudů vzpomínek do aktuálního děje, neustálé odkazování na analogické nebo protikladné momenty minulosti. Tím ilustruje Doderer proměnu lidí k významným sebezpoznaním, především hrdiny Melzra — z c. k. úředního rady a vrchního byrokrata v myslícího člověka. Vedle neustálého hloubání a vyvedení vzpomínek z podvědomí je pro Doderera příznačné zapojení rakouských dialektických prvků do němčiny. Nedávno vyšlo pokračování díla pod názvem »Běsi« (Die Dämonen, Vídeň 1956) dílo, které se však snaží všemožně »omluvit« a »vysvětlit« zločinné chování bývalých nacistů a různých politických chameleonů, kteří přežili všechny režimy.

Válka, odboj, oportunismus

V letech 1944—49 vzniklo mnoho děl protifašistického odboje a protiválečných románů. Poměrně málo se jich zabývá sociální problematikou. Většinou jsou to čestná, platná vyznání. Na tom nic nemění skutečnost, že leckterý spisovatel se dal později strhnout proudem studené války. Uvedme jen předsedu PEN-klubu, známého básníka a dramatika Franze Theodora CZOKORA (nar. 1885). Nedávno vyšla jeho kniha vzpomínek »Na cizích cestách« (Auf fremden

Strassen, Desch, Mnichov, 1956), shrnující zážitky šesti poutnických let na úteku před Hitlerovými pochopy Polskem, Rumunskem, Bulharskem a Jugoslávií. Je to burcující pohled zpět na nezapomenutelný odboj národů. Autor ovšem škrtnl mnohé, nebo strpěl, aby bylo škrtnuto z původního textu díla, jež vyšlo poprvé knižně v roce 1947; např. krásné, básnické vyznání Leninovi a Říjnové revoluci. Velenýzorný příklad umělecké svobody v Rakousku.⁹

Jeden z nejlepších rakouských epiků je Georg SAIKO. Románem »Muž v síti« (Der Mann im Schilf)¹⁰ se vrací k červencovým událostem 1934, k prvnímu nacistickému puči v Rakousku. Vyzvolává atmosféru oněch dnů ve vsi na rakousko-německých hranicích tak, že ji lze takřka nahmatat: psychologická drobnokresba kolísajících charakterů, chameleonů a alibistů; líčení typicky rakouského oportunismu, vyhybání se jakémukoli stanovisku, to vše Saiko mistrně rozvíjí. V tom, méně již v obsahu, spočívá vysoká literární hodnota díla.

Z válečných románů s pokrokovou tendencí vyzdvihujeme: román nositele státní ceny Herberta ZANDA »Poslední vyjždka« (Die letzte Ausfahrt) s vyznáním: »Není to pravda, že jako němečtí vojáci bráníme vlasti!«; autobiografii Thomase ENTENSE (nar. 1920) »Zběh Kauf« (Kauf, der Deserteur); optimistický válečný a poválečný román nositele Státní ceny Karla STOEGRERA »Mladý národ v chladném světě« (Junges Volk in kalter Welt); do několika jazyků přeložený román z Vietnamu »Skok do tmy« (Sturz in die Nacht) nadaného Hermanna SCHNEIDRA; odbojový román z doby Hitlera ve Vídni »Žena mezi věrejškem a dneškem« (Eine Frau zwischen Gestern und Morgen, 1955) Doris BREHMOVÉ; příběh gestapem štvaných emigrantů »Olivové háje hoří« (Oelgarten brennen, Zsolnay 1956) Alexandra SACHER-MASOCHA.

⁹ Necensurované první vydání vyšlo 1947 pod názvem »Als Zivilist im Balkankrieg«. Hodně se diskutuje nad novým Czokorovým románem »Klíč od propasti« (Schlüssel zum Abgrund), Vídeň, Zsolnay 1955, který náleží podobnost mezi masovým šílenstvím Hitlerovy říše a říší novokřtěnců v Münsteru, v jejich náboženském zaslepení pro rebela von Leydena.

¹⁰ Odměněno cenou v Rakousku, vyšlo v Hamburku 1956.